

LJUBLJANSKI URARJI V 19. IN ZAČETKU 20. STOLETJA

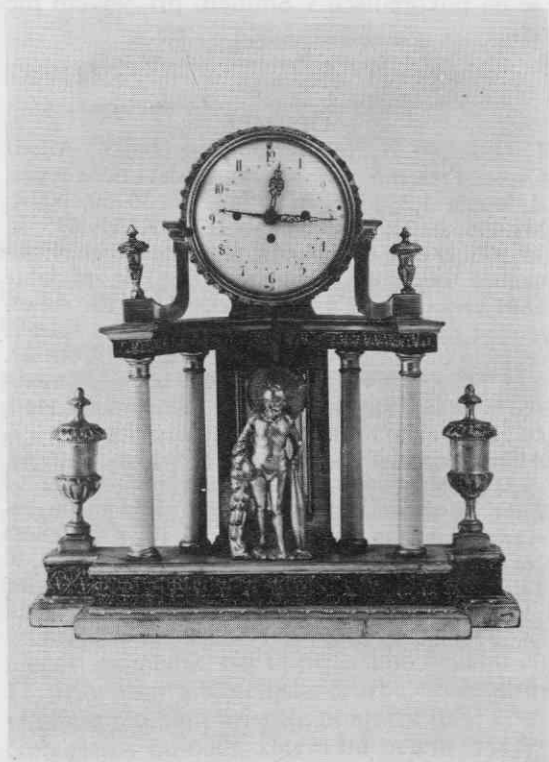
VESNA BUČIČ

Ko so v Ljubljani leta 1718 zgradili nov rotovž, nad katerim se je dvigoval peterostrani stolpič, je mladi ljubljanski urar Baltazar Hofman dobil naročilo, da na njem izdelava veliko javno uro, ki bo poleg ur in minut kazala tudi lunine mene. Baltazar Hofman je bil po poreklu iz Scherdinga na Bavarskem in ko je leta 1715 dokončal svojo učno dobo v Gradcu, ga je pot zanesla v Ljubljano. Že isto leto je dobil meščanstvo: z njim se začenja skoraj dvesto let dolgo obdobje te zelo cenjene in dobro vodene obrti z delavnico in hišo v Florijanski ulici oz. na Starem trgu. Nestorju te ugledne urarske družine je v 50. letih 18. stoletja sledil sin Ignacij, ki se nam je z ohranjenimi urami predstavil kot urar z visoko stopnjo obrtniškega znanja.¹ Iz njegove oporoke leta 1804 je razvidno, da je imel pet otrok in čeprav sam nepismen, so njegovi štirje sinovi postali ugledni ljubljanski meščani. Med njimi je najstarejši sin BALTAZAR HOFMAN (Hofmann) prevzel očetovo delavnico in bil leta 1797 izvoljen za ljubljanskega meščana.² Najbrž se je tega leta začela tudi njegova samostojna dejavnost; ker je bila pridobitev mojstr-

stva tesno povezana z izvolitvijo za meščana, je bil verjetno Baltazar vse do tega časa pomočnik v delavnici svojega očeta Ignacija Hofmana. Od 1820 pa do svoje smrti 1837. (umrl je star 76 let) je bil pri mestni ustanovi za uboge (*Armen Instituts Commission in Laibach*) določen za skrbnika ubogih (*Armen Väter*).³ Bil je neporočen. V oporoki je za svojega univerzalnega dediča določil nečaka Karla Hofmana, ki je tačas živel na Hrvaškem.⁴ Med ljubljanskimi obrtniki je bil, kot bomo pozneje videli, zelo ugledna osebnost, njegove ohranjene ure pa zgovorno pričajo, da je bil dobro izurjen urar s širokim krogom odjemalcev.

Poleg Ignacija Hofmana in njegovega sina Baltazarja, ki sta bila oba specializirana urarja za izdelavo malih mehanizmov, sta v zadnjih desetletjih 18. stoletja ta poklic opravljala še urarja ANDREJ ZUPANČIČ (Andreas Suppantchitsch) iz Kroke, ki se je izučil v Ignacijevi delavnici in urar JOHANN MARTIN MOSER, priseljenc iz Friedberga na Bavarskem.⁵ Zupančič je leta 1776 v svoji prošnji za pridobitev obrtnega dovoljenja izrazito poudarjal, da »tukajšnji urarji nimajo ceha ... in da bi mu kot spretnemu urarskemu pomočniku lahko podelili urarske pravice... ali pa naj ga vzamejo za leto dni na preiskus, da bi lažje spoznali njegove sposobnosti«. ⁶ Naslednji dogodki med ljubljanskimi urarji kažejo, da je Zupančiču »kot sinu kranjske dežele (Landeskind)«, kakor se je sam imenoval v svoji prošnji, uspelo pridobiti obrtno dovoljenje *ad personam*, ki je bilo samo dosmrtno in se ni prenašalo na dediče. Zaradi tega je skušal na vse načine priti do dednega dovoljenja, oz. pravice do realne obrti, ker bi ta v slučaju njegove smrti zagotovila njegovi ženi varno preživetje.⁷

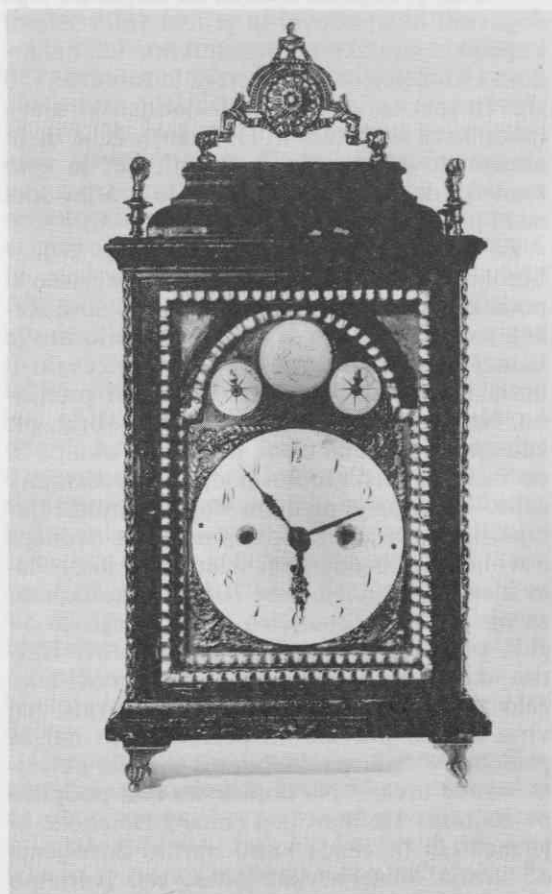
Ko je leta 1791 vdova po urarju Antonu Hartlu hotela prodati svoje dedne pravice Juriju Gradinu (Georg Gradin), urarju iz Novega mesta, sta si Hofman in Moser zelo prizadevala, da bi to dedno dovoljenje dobil Andrej Zupančič.⁸ S tem se namreč število urarjev ne bi povečalo in bi trije mojstri lahko popolnoma zadovoljevali potrebe meščanov, četrti urar GAŠPER JANČ (Caspar Jannoch) pa se je itak ukvarjal z izdelovanjem velikih mehanizmov. Kmalu po izvolitvi za ljubljanskega meščana leta 1793 je Janč umrl⁹ in njegova vdova Ana Marija je moževo obrt nadaljevala z enim pomočnikom.¹⁰ Medtem je magistrat Juriju Gradinu prošnjo za pridobitev dovoljenja dokončno zavrnil, glavarstvo pa je Terezijo Hartlin s citatom odredbe iz leta 1770 pre-



Stoječa ura ljubljanskega urarja Baltazarja Hofmana, okrog 1810 (Narodni muzej Ljubljana)

pričalo, »da se število mojstrov ne sme povečati in da se na izpraznjeno mesto po kakem umrlem mojstru ne sme izdati dovoljenja nobenemu novemu prosilcu«. ¹¹

Ob prihodu novega urarja ANTONA REGALIJA (Regaly), je prišlo med njim in drugimi ljubljanskimi urarji do velikega spora. Prav to medsebojno prepiranje in dokazovanje mojstrske spretnosti nam nudi pogled v takratne razmere in dogajanja med mladimi in starimi urarji. Treba je namreč upoštevati, da urarji zaradi specifičnosti svoje, sicer zelo cenjene obrti in relativno visokih cen svojih proizvodov, niso imeli veliko naročil in da ta obrt nikakor ni bila donosna. Poleg tega številna pisna dokumentacija, ohranjena v obliki prošenj, pritožb, ponudb ali časopisnih oglasov, dokazuje, da so ljubljanski urarji v prvih desetletjih 19. stoletja, kljub številnim uvoženim uram, še vedno sami izdelovali svoje izdelke. Šele proti sredi stoletja, ko je dobila Ljubljana železniško zvezo z Dunajem (1849) in Trstom (1857), se je tudi pritok tovarniškega blaga iz drugih dežel naglo povečal. S tem se je tudi povečal uvoz strojno izdelanih ur, na katere so urarji začeli izpisovati svoja imena. S tem so ustvarjali reklamo za svoje pro-



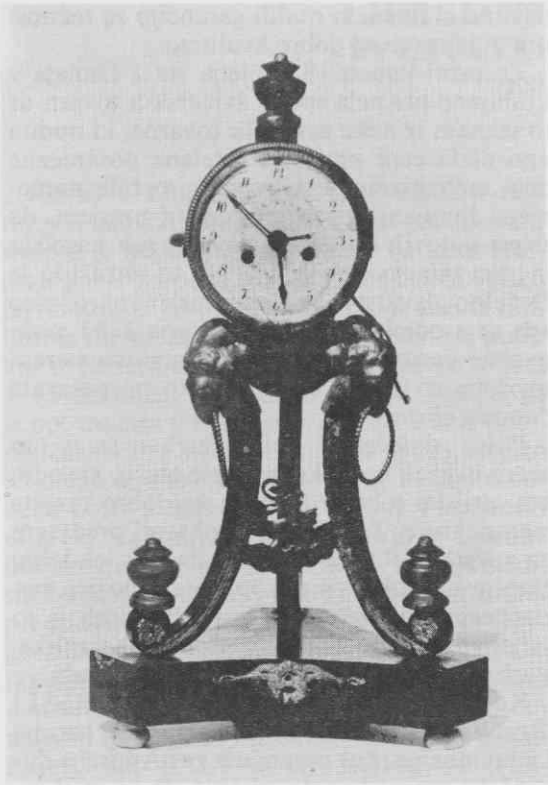
Tabernakljasta ura ljubljanskega urarja Antona Regalija, začetek 19. stoletja (Mestni muzej Ljubljana)

dajalne in obenem nudili garancijo za točnost ure in jamstvo za dobro kvaliteto.

Že proti koncu 18. stoletja sta z Dunaja v Ljubljano prispela spisek švicarskih tovarn ur in seznam iz neke ženevske tovarne, ki nudita »po nizki ceni precizno izdelane posamezne dele mehanizmov«. Obvestila so bila namenjena ljubljanskim »trgovcem in urarjem, da si pri gotovih dunajskih tovarnarjih naročijo in prevzamejo dele ur«. ¹² Na to obvestilo je Deželno glavarstvo poslalo urarjem okrožnico »da se z odlokom od 23. januarja 1793 zviša uvozna carina na spiralna in gonilna peresa uvožena iz tujine, da bi se tako pospeševala domača obrt«. ¹³

Poleg določenih delov mehanizmov so urarji uvažali tudi okrasne dele ohišij, ki so jih kot serijsko robo izdelovale že dobro razvite manufakture. Ta uvoz se je okrepil predvsem na začetku 19. stoletja, ko bila je v obdobju empira na pohištvu nakopičena množica pozlačenega kovinskega okrasja. Pri urah je to veljalo predvsem za pozlačene reliefne aplikacije, gijoširane obroče okrog številnic in nihala.

Ko je torej leta 1801 ANTON REGALI (Regally) iz Črnega potoka, posesti barona Lichtemberga, kot pomočnik pri Andreju Zupančiču zaprosil za dovoljenje, da bi smel samostojno opravljati urarsko obrt, je prišlo do nesporazuma okrog datumov na potrdilu o njegovi učni dobi. ¹⁴ Kot je iz zapiskov spora razvidno, mu je to potrdilo napisal predstojnik ceha obdelovalcev kovin, ki, kot sam pravi, »ni imel ključev od cehovske skrinjice, da bi v cehovski knjigi preveril datume o vpisu in zaključku Regalijeve učne dobe«. Iz Regalijeve prošnje in ugovorov je razvidno, da je leta 1796 »kot mlad livriran sluga odšel z mladim plemičem baronom Lichtenbergom na Dunaj in se pri tamkajšnjem urarju Abrahamu Frischardu v štirih letih izučil urarske obrti«. ¹⁵ Več kot leto dni je Regali zasipal magistrat s svojimi prošnjami, da bi mu vsaj za toliko časa dovolili samostojno opravljati urarsko obrt, dokler se mu ne bi ponudila prilika za nakup realnega ali osebnega obrtnega dovoljenja. Med drugim je prepričeval okrožno glavarstvo, da se ima njegov ostareli delodajalec mojster Zupančič samo njemu zahvaliti, da je pridobil toliko novih uglednih strank, ki so prej pošiljale ure v popravilo na Dunaj. ¹⁶ V svojih prošnjah se je Regali skliceval na »svobodo urarske obrti, ki naj bi se dovolila vsakomur, ki jo zna opravljati«. Kot dokaz, da obvlada svoj poklic, je ponujal magistratu na ogled svoje izdelke in kot višek svoje spretnosti omenjal uro z nihalom, ki jo lahko predloži kot mojstrski vzorec. Zatrjeval je tudi, da bi tako uro moral imeti vsak urar za reguliranje drugih ur, ki mu jih stranke prinašajo v popravilo. ¹⁷ Ker so ljubljanski urarji dvomili v resničnost njegovih izjav, je bil Regali pripravljen tako uro napraviti »za zaprti-



Empirska ura ljubljanskega urarja Antona Regalija, začetek 19. stoletja (Narodni muzej Ljubljana)

mi vrati, ne bi je pa znala narediti ne Moser, še manj pa Zupančič». Priznaval je sposobnost izdelovanja dobrih ur samo Baltazarju Hofmanu, ki »edini zasluži ime dobrega urarja, toda on sam je premalo za vso Ljubljano in njemu končno niti ni treba da bi živel od te obrti«. ¹⁸

Okrožno glavarstvo je zaporedoma zavračalo Regalijeve prošnje in sicer z motivacijo »da bi s povečanjem števila urarskih mojstrov stari urarji ostali brez kruha ter da si nihče od treh ljubljanskih urarjev ne more privoščiti pomočnika, ker oni sami nimajo dovolj dela«. ¹⁹

Urarji so se na Regalijeve ugovore in pritožbe branili s pojasnjevanjem, da je »v času vojne prišlo v naše kraje toliko tujih ur, da so zgubili vsako upanje, da bi svoje nove izdelke lahko prodali; za preživetje jim torej ostajajo le popravila starih ur, ta pa prinašajo zelo majhen dohodek«. ²⁰

Iz številnih dopisov, ki so v zvezi s tem prihajali na okrožni urad, se da razbrati, da v Ljubljani ni bilo urarskega ceha. Zato je Gašpar Janč kot izdelovalec velikih ur pripadal ključavničarskemu cehu, Andrej Zupančič pa je bil v cehu obdelovalcev kovin in nekaj časa tudi njegov predstojnik. Martin Moser in Baltazar Hofman sta opravljala obrt le kot meščana in zato tudi nista imela nikaršne pravice, da bi Regaliju odvezemala možnosti za pridobitev obrtnega dovoljenja. ²¹

Končno je proti koncu leta 1802 okrožno glavarstvo le ugodilo Regalijevim tožbam in izdalo nalog, da se mu dodelijo meščanske pravice. Ceh (verjetno obdelovalcev kovin) mu je dodelil naslov mojstra, od deželnega glavarstva izdano dovoljenje *ad personam* pa mu je zadostovalo za opravljanje samostojne urarske obrti, ki ji v virih lahko sledimo do leta 1840. ²²

Regali se je seveda še naprej potegoval, da bi poleg osebne, tj. dosmrtno obrtne pravice, pridobil še dedno, ki mu jo je urar Zupančič obljubil kot spretnemu pomočniku, da bi ga na ta način za dalj časa obdržal pri sebi. ²³ Zupančič je namreč imel dve obrtni dovoljenji, eno *ad personam*, kupljeno od glavarstva in polovico kupljene dedne pravice od vdove Terezije Hartlin. ²⁴ Pogosto se je namreč dogajalo, da so obrtno dovoljenje po umrlem mojstru odkupili kar sami obrtniki oziroma njihov ceh in tako s tem preprečili priliv novih mojstrov. Na ta način so ljubljanski urarji dedno dovoljenje Hartlinove vdove odkupili za 108 goldinarjev, potem pa polovico istega dovoljenja za ceno 54 gld. odstopili mojstru Zupančiču, seveda s pridržkom, da ga ne sme prodajati naprej.

Naslednji dogodki kažejo, da Zupančič tega dogovora ni upošteval in je leta 1806 sklenil kupčijo z urarskim pomočnikom Leonhardom Heichelejem, od katerega je zahteval 550 gld. In spet so vmes posegli ljubljanski urarji (podpisana sta Moser in Hofman) v želji, da bi obrtno dovoljenje dobil Regali, ker je »sin kranjske dežele in se tako število urarjev spet ne bi povečalo«.

Za LEONHARDA HEICHELEJA, ki je v Ljubljano prišel od drugod (zaradi nejasnosti podatkov ni razvidno ali iz Zagreba ali z Reke), so menili, da je še zelo mlad (bilo mu je komaj 25 let) in da je njegovo spričevalo o urarski spretnosti po vsej verjetnosti pretirano. Napisal mu ga je namreč njegov brat, pri katerem se je izučil obrti, potrdilo o uku pa bi po vseh predpisih moral podpisati predstojnik ceha. ²⁵ Ker pa je medtem Regali ponudil ljubljanskim urarjem za odkup polovico dednega dovoljenja 320 gld., so ti sklenili, da jo prodajo njemu, odtegnejo sebi 108 gld., kolikor so za njo plačali, Zupančiču vrnejo njegovih 54 gld., presežek pa izročijo »ubogi vdovi Hartlin, da ji s tem pomagajo, saj je pomoči tako zelo potrebna«. ²⁶ Regaliju so svetovali, naj vrne obrtno pravico *ad personam* in naj za pridobitev dednega dovoljenja »izdela običajni vzorec ure«. ²⁷ Na dopisu sta bila podpisana Baltazar Hofman in Leonard Heichele, ki je medtem (l. 1805) kupil obrtno dovoljenje od urarja Moserja, ljubljanski ceh (verjetno obdelovalcev kovin) pa je od Heicheleja zahteval, naj napravi »predpisani vzorec iz domačega materiala«. ²⁸

Isto leto so ljubljanski urarji odgovorili Mo-

serjevemu sinu, da ga ne morejo sprejeti med mestne urarje, ker, kot pravijo, »se tudi njegov oče ni oziral nanj, ko je prodal mojstrsko pravico tujemu človeku in je za vse to kriva njegova prezgodnja ženitev«. Na uradnem aktu so podpisani štirje mestni urarji: Zupančič, Regali, Hofman in Heichele s pripisom, da za tukajšnje potrebe to število popolnoma zadostuje, omenjajo pa še petega urarja, izdelovalca velikih ur, vendar ne poimensko.²⁹ Iz poznejših virov je videti, da je bil to SIMON LEČNIK (Latscheunig, Letschnig), ki je kot pomočnik nadaljeval delo Gašparja Janča pri njegovi vdovi Ani Mariji vse do njene smrti l. 1820,³⁰ potem pa samostojno vodil delavnico do leta 1848.³¹

Iz opusa Baltazarja Hofmana poznamo za sedaj štiri hišne ure; trije primerki so v obliki tabernaklja (prizmatično oblikovano ohišje z zastekljenimi vratci in ročajem na vrhu), četrta ura s stebriči pa je v obliki portala (*Portaluhr*).³² Tabernakljasti primerki kažejo v svoji zasnovi še zadnje odmeve baročnega oblikovanja, ki so se mu urarji, čeprav so delovali že v obdobju zrelega klasicizma, težko odrekli. Seveda so ta, po obliki zastarela ohišja, vsebovala že klasicistično pojmovano dekoracijo, in prav zaradi tega je nemogoče natančneje določiti čas njihovega nastanka.

Umetnostno zanimivejša in v svoji oblikovni zasnovi naprednejša je Baltazarjeva ura z ohišjem iz pozlačene lipovine in s štukiranim frizom. Na podstavku ure je med belimi stebriči pozlačen kipec Herkula, za njim pa reliefna mavčna ploščica, pod katero je bil ob restavriranju ure najden listek, ki dokumentira njeno popravilo. Datiran je z letnico 1846 in med drugim navaja tudi ime pozlatarja Alojza Suška.³³ Če upoštevamo predpostavko, da je moralo preteči vsaj 30 let do njene prve obnove ali samo retuširanja pozlate, bi lahko čas njenega nastanka postavili okrog leta 1810, kar bi se brez kakršnekoli časovne retardacije ujemalo s slogovnimi prvini dunajskega empira. Ura ima tudi tipični dunajski repetirni mehanizem, ki poleg ur in minut kaže še datume v mesecu. Na njeni številčnici iz belega emajla je izpisana signatura *Balthasar Hoffman in Laibach*. Ker se do potankosti enako izpisane signature in popolnoma identične arabske številke ponovijo na ostalih Baltazarjevih urah, je evidentno, da gre za šablone, s katerimi je mojster opremljal svoje izdelke.

Čeprav življenjski podatki o Andreju Zupančiču segajo do leta 1806, njegovih ur tukaj ne obravnavam, ker so vsi njegovi ohranjeni primerki nastali v zadnjih desetletjih 18. stoletja in so zasnovani še popolnoma baročno.³⁴

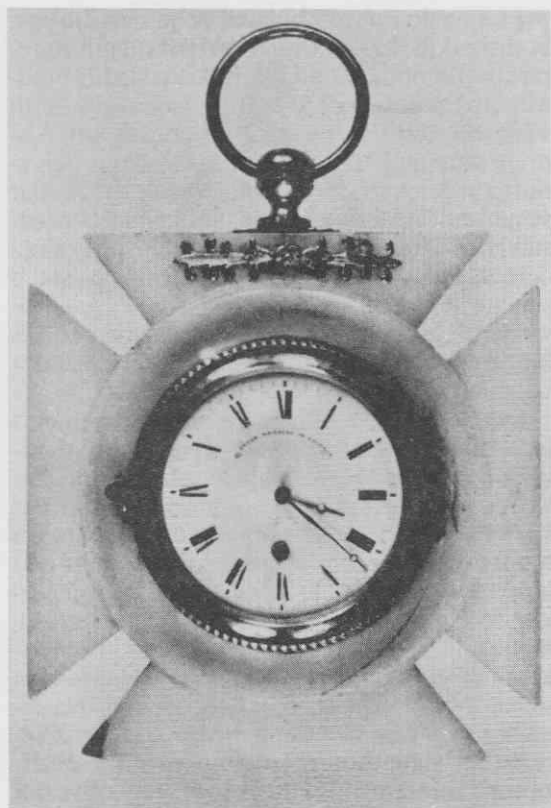
Urar Anton Regali se nam s petimi ohranjenimi urami predstavlja kot izjemna osebnost. Iz tega, kar je ostalo po njem, lahko sklepam, da je izdeloval ure najrazličnejših oblik, da je

pri tem zelo dobro obvladal želje naročnikov, bodisi takih, ki so vztrajali pri ustaljenih in retardiranih oblikah, ali takih, ki so sledili modnim tokovom. Kot dunajski vajenec v letih 1796 do 1800 in pozneje pomočnik pri Andreju Zupančiču, je najbrž začel svojo dejavnost z izdelovanjem tabernakljastih ur, vendar se nam njegova dva ohranjena primerka predstavljata v modernejši zasnovi od ur njegovega delodajalca Zupančiča.³⁵ Opremljena sta s signaturama *Anton Regally in Lejbach*, gotovo pa sta nastala po letu 1802, ko se je po tolikih prošnjah končno dokopal do obrtnega dovoljenja.

Čeprav so se sčasoma posamezni elementi in okrasni deli na teh urah bistveno spremenili, so lesena ohišja ostajala zvesta prvotni, tabernakljasti formi. Tega ni mogoče pripisati kaki zaostalosti ali zastarelemu okusu naših mojstrov, temveč splošnemu evropskemu prilaganju tej obliki, ki se začela v Angliji neke v 17. stoletju, preplavi vso Evropo ter se v monarhiji zadrži vse tja do začetka bidermajerja. Na tej ustaljeni obliki so v obdobju klasicizma prejšnje baročne številčnice in medaljone iz medenine zamenjale emajlirane z izpisanimi signaturami izdelovalca ali s poslikanimi miniaturnim prizorom ter obvezna emajlna kroga za uravnavanje mehanizma za bitje.

Da je Regali sledil oblikam dunajskega empira, nam dokazuje njegova empirska ura z ovnovimi glavami.³⁶ Nedvomno je pri izvedbi njenega ohišja sodeloval kak dobro izurjen rezbar, najbrž pa je bil idejni oče te lepe in skladne oblike le sam mojster Regali. Možno, da je bila njegova spretna roka, vajena obdelave kovin, tudi kos marsikateremu kovinskemu delu. Ura ima mehanizem za bitje ur, poleg ur in minut pa kaže še datume v mesecu. S svojo elegantno in domiselno zasnovo ter kvalitetno izvedbo nedvomno predstavlja med Regalijevimi urami posebnost. Prav zaradi tega se mi nehote vsiljuje misel, da je mogoče izdelana kot obvezni mojstrski vzorec ure za pridobitev obrtnega dovoljenja. Regali namreč v eni od svojih prošenj navaja prav uro z nihalom (*Pendeluhr*) kot višek svoje izurjenosti. Za potrditev svoje spretnosti so se urarski pomočniki morali zelo potruditi in so ponavadi izbirali ure nenavadnih in bolj sodobnih oblik, da bi tako dosegli mogočnejši učinek.

Zanimiva je tudi Regalijeva ura v obliki malteškega križa iz alabstra z medeninastim obročem za obešanje.³⁷ Najbrž je svojčas imela svoje posebno stajalo, ki je stalo na nočni omarici, mizi ali predalčniku. Čeprav je na njej izpisana signatura *Anton Regally in Laibach*, se zastavlja vprašanje, ali je sploh bila narejena v njegovi delavnici ali pa je kot uvoženi izdelek samo kupljena pri njem. Na njeni hrbtini strani je namreč skozi odprtino viden del mehanizma in ploščica z napisom *Avance*



Stenska (žepna) ura ljubljanskega urarja Antona Regalija. 30. ali 40. leta 19. stoletja (Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb)

Retarde, kar daje misliti, da je ura francoskega ali švicarskega porekla. Če ura sodi v kasnejše obdobje Regalijeve dejavnosti, recimo v 30. ali 40. leta 19. stoletja, potem je to že čas, ko so urarji uvožene ure prevzemali v prodajo in, verjetno v dogovoru z izvajalci, na tovarniške izdelke vpisovali svoje signature.

V razstavnem katalogu *Kučni sat* omenja dr. Bach, da se v obdobju romantičnega historicizma dostikrat pojavljajo ure v obliki malteškega križa in da je bila po podatku iz zagrebškega časopisa *Narodne novine* iz leta 1843, ura enake oblike izdelana v Varaždinu. Dalje navaja, da imata motiv malteškega križa še dve bidermajerski uri v zagrebškem Muzeju za umjetnost i obrt, kar daje misliti, da so bile te oblike ur zaželjen predmet naših interierjev.³⁸

Peta Regalijeva ura, ki nam potrjuje, da se je mojster ukvarjal z zelo raznolikimi formami, je podna ura v zakristiji ljubljanske stolnice, nedvomno nastala po naročilu za ta prostor. Gre za visoko podno uro z bidermajersko zasnovanim lesenim ohišjem, nastalim v 20. ali 30. letih 19. stoletja. Na njeni veliki, belo emajlirani številčnici z rimskimi številkami je izpisana Regalijeva signatura. Verjetno gre tudi pri Regalijevih izdelkih, enako kot pri Hofmanovih urah za uporabo šablon različnih velikosti, ki so jih mojstri polagali na belo

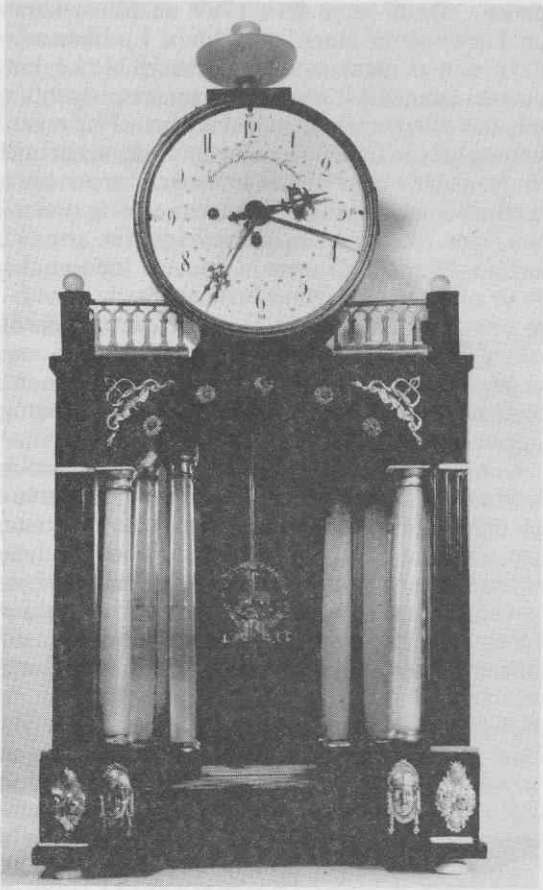
emajlirane številčnice, običajne na urah iz prve polovice 19. stoletja.

Iz Heichelejevega opusa ohranjeni hišni uri s signaturama *Leonhard Heichele in Laibach* sta koncipirani v duhu dunajskega poznoempirskega sloga in čas njunega nastanka bi bil lahko med leti 1810 in 1820. Ohišje ene ure tvori skulpturalni okras iz delfinovih glav,³⁹ drugo, v obliki portala, pa zaznamuje alabstrno stebrišče z antikiziranimi pozlačenimi aplikami.⁴⁰ In prav te drobne empirske aplikacije, uvožene iz dunajskih tovarn, ki so jih mojstri kopicili na svoje izdelke, lahko pojasnjujejo raznolikost ur ob sicer vedno enaki osnovni strukturi ohišja.

Nedvomno se je ohranilo še več ur s podpisi pravkar naštetih urarjev, pa se za sedaj še skrivajo našim očem. Ker urarji niso vedno podpisovali svojih izdelkov, je prav verjetno, da je med številnimi nesigniranimi urami v naši spomeniški dediščini marsikatero delo nastalo v urarski delavnici na našem ozemlju. Zaradi stilne sorodnosti in podobnosti v izdelavi ohišja ter izbire okrasnih motivov je identifikacija teh številnih anonimnih bidermajerskih ur, brez slehernih vidnih oznak, popolnoma nemogoča. Na splošno velja ugotovitev, da so urarji po empirskem obdobju, ne glede na geografsko provenienco, bolj redko signirali svoje izdelke. Največ je bila temu kriva vedno večja uporaba serijskih delov, s tem pa so se mojstri počutili bolj kot sestavjalci ne pa ustvarjalci novih ur.

Bidermajerske ure v obliki portala so v svoji zasnovi nadaljevale tradicijo empirskih ur s stebriči, samo da je plemeniti mahagonij in imitacijo le-tega zamenjal, v bolj poenostavljeni obliki in preprostejši izvedbi, črno poliran les. Pozlačene medeninaste reliefe z antikizirano motiviko so nadomestile ornamentalno rezane aplikacije, večinoma iz biserne matice. V atiki nad mehanizmom so svoje mesto našli cvetlični šopki z obveznim labodom ali koloriranimi bakrotiski in akvareli, za stebriščem je bila namesto ogledala pozlačena stilizirana lira. Dunaj in Gradec sta bila centra množične, v veliki meri že strojne izdelave tovrstnih ur, ki so na ozemlju monarhije predstavljale od 3. do 5. desetletja 19. stoletja nepogrešljiv uporabni predmet bidermajerskih interierjev. To dokazujejo tudi številni primerki v slovenskih muzejskih zbirkah, veliko pa jih najdemo v zasebnih stanovanjih, kjer še danes s tiktakanjem služijo svojemu namenu.

Ko so v dobi francoske Ilirije ukinili cehovstvo in je nova oblast po vzoru Francije skušala uvesti popolno obrtno svobodo, so z zakonom prenehale veljati vse realne obrtne pravice in vsakdo, ki se je prijavil k plačevanju obrtnega davka, je lahko dobil dovoljenje za izvrševanje obrti. Nekontrolirano odpiranje novih obrtnih delavnic in obrtna sproščenost sta cehovske mojstre močno prizadela in



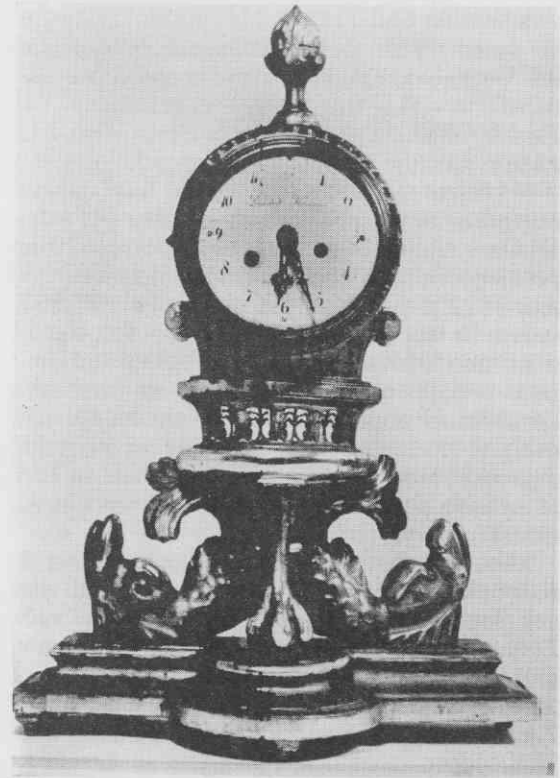
Poznoempirska ura ljubljanskega urarja Leonharda Heicheleja, okrog 1820 (Narodni muzej Ljubljana)

mnogi med njimi so se odslej le s težavo preživljali. Ko je leta 1814 prišlo do ponovne združitve Ilirskih provinc z Avstrijo, so si ljubljanski obrtniki zelo prizadevali, da bi se ponovno uvedle nekdanje cehovske navade. Močno zrahljana stara cehovska pravila so v obliki skrivnih cehov do neke mere še naprej životala in čeprav si je ljubljanski magistrat pred tem zatiskal oči, obrtniki niso imeli več moči, da bi se upirali prepovedanim navadam in zahtevam novega časa. V obrtništvu je prihajalo do bistvenih preobratov. Med glavnimi vzroki za spremembe je bil povečan uvoz blaga iz razvitejših dežel, kjer so že obratovala velike manufakture. V večjih središčih monarhije je industrializacija pospešila tudi produkcijo ur in domači mojstri v svojih majhnih delavnicah niso mogli več tekrovati z njihovo mehanizirano in množično proizvodnjo. Sami urarji so bili tisti, ki so v svoje delavnice začeli prinašati vse vrste industrijsko izdelanih ur, predvsem z Dunaja in iz Gradca, ljubljanski trgovci pa so ponujali »v Parizu izdelane stoječe ure iz bronu in porcelana«.41

Ljubljana je v dobi francoske Ilirije štela okrog deset tisoč prebivalcev in Slokar v svoji statistiki o številu ljubljanskih obrtnikov42 navaja, da so leta 1809 v mestu delovali štirje

urarji in trije pomočniki. Poleg Regalija, Hofmana in Heicheleja je bil ta četrti urar najbrž DEMETER FERNBACH (Föhrenbach) z delavnico na Starem trgu 41. Za dovoljenje je zaprosil leta 1810 in v Šematizmih je vpisan kot *Holzuhrmacher*,43 kar naj bi pomenilo, da je izdeloval lesene, poslikane stenske ure s pogonom na utež, pri nas znane pod imenom »švarcvalderice«. Potrditev te domneve najdemo pri njegovem sinu HEINRICHU FERNBACHZ, kjer poleg poklica *Holzuhrmacher* stoji še pripis *Schwarzwälder*.44 Verjetno je tudi sam Fernbach prišel v Ljubljano iz Schwarzwalda, kajti Abeler v svojem seznamu urarjev iz nemških dežel omenja več urarjev iz te pokrajine s tem priimkom.45 Znano je namreč, da so ti urarji kot krošnjarji prodajali svoje izdelke po celi Evropi in mnogi med njimi so se ustalili in udomačili na tujem.46

Oba Fernbachova pomočnika, LORENZ BURGER47 in KARL LAUBE48 sta bila ravnano tako iz Schwarzwalda, kjer so domačini skozi generacije izdelovali ure kot domačo obrt. Če je imel Fernbach v svoji delavnici kar dva pomočnika (mogoče še celo tri, kot bomo pozneje videli), pomeni, da je bilo tudi v Ljubljani veliko povpraševanje po teh urah. »Švarcvalderice« so namreč zaradi svojega skromnega videza pomenile cenejšo in zato dostopnejšo varianto hišnih ur, s katerimi so



Poznoempirska ura ljubljanskega urarja Leonharda Heicheleja, okrog 1810 (Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb)

že od 18. stoletja opremljali manj zahtevne meščanske in kmečke domove.

Fernbach je umrl leta 1837, star 64 let. Zelo zanimiv je pogled v njegovo zapuščino, kjer je poleg hišne opreme in osebnih stvari popisano kompletno urarsko orodje in tudi njegovi izdelki: 4 lesene stenske ure, 23 starih stenskih ur in 54 ohišij za ure.⁴⁹

Po njegovi smrti je delavnico na Starem trgu 41 prevzel mestni urar CAJETAN DORRER,⁵⁰ kateremu poleg naziva *Holzuhmacher-Schwarzwälder* stoji še pripis *Großuhrmacher*.⁵¹ Sodeč po naslovu v Šematizmih od leta 1843 do 1848, je Fernbachov sin Heinrich odprl svojo delavnico na Starem trgu 154 in tisti »tretji urarski pomočnik«, ki ga Slokar našteva v svoji statistiki obrtnikov, je bil po vsej verjetnosti pravkar omenjeni Cajetan Dorrer. Najdemo ga namreč večkrat podpisanega kot pričo na zapuščinskih listninah ob smrti Fernbachove žene.⁵² Abeler omenja več urarjev iz Schwarzwalda s priimkom Dorrer. Iz tega bi lahko sklepali, da je tudi Karl Dorrer priromal kot izučen pomočnik do Ljubljane in leta 1838, torej eno leto po smrti mojstra Fernbacha, postal mestni urar. Poročil se je z domačinko, prevzel njegovo delavnico in jo vodil do leta 1850.⁵³

Istočasno z Regalijem se v Obrtnih registrih za leto 1815 prvič pojavi ime urarja JOSEPHA SCHAFFERJA. Drugič ga zasledimo šele od 1835 do 1847 v Šematizmih, do leta 1843 z delavnico Pod Trančo 234, potem do njegove smrti 1857. v Kapucinskem predmestju 45. V njegovi zapuščini se poleg osebnih predmetov in nekaj urarskega orodja omenja t.i. *Probier Uhr*, ki je slehernemu urarju služila za uravnavanje vseh ur v njegovi delavnici.⁵⁴

V svojem statističnem pregledu ljubljanskih obrtnikov omenja Slokar, da je v letu 1814 delovalo v Ljubljani pet urarjev. V letu 1820 se po njegovih raziskavah zniža število na štiri, v letu 1822 je ponovno pet mojstrov, leta 1837 sedem in leta 1844 deset.⁵⁵ Ne še v celoti evidentirano arhivsko gradivo in večkrat tudi nejasni podatki nam onemogočajo, da bi si lahko ustvarili popolnejšo sliko o delovanju teh urarjev, predvsem kdaj se začne in preneha dejavnost posameznika, od kod prihaja in kdo je od koga nasledil, odkupil ali pa odprl novo urarsko delavnico.

Med naštevanjem urarjev iz tega obdobja je tudi nekaj takih, ki so samo enkrat plačali davek, kasneje pa se njihovo ime ne pojavi več. Zaradi velike konkurence so se selili iz kraja v kraj in nekateri med njimi so kar večkrat menjavali svoja bivališča. Tako napr. LORENZA PEHRA srečamo najprej v Ljubljani, leta 1840 odpre delavnico v Zagrebu in že 1851. in 1857. se v reklamnih anonsah oglašča z delavnico v Karlovcu.⁵⁶

JOSEF KARINGER je urar in trgovec, o katerem imamo zelo veliko življenjskih po-

datkov. Rodil se je leta 1799 na Slovaškem, od koder so se starši preselili v Ljubljano.⁵⁷ Prva vest o njem izhaja iz leta 1824, ko kot urarski pomočnik »prosi mestni magistrat, da mu dovoli izvrševati urarsko obrt«. ⁵⁸ Že isto leto oglašča v *Laibacher Zeitung*, da »izdeluje in prodaja vse vrste stoječih ur... z ali brez igralnih mehanizmov, moderne ure iz alabastro, ure z omaricami iz mahagonija, ure, ki kažejo sekunde, datume in dneve v tednu ... in ki so okrašene s pristno bronco. Svoje prostore ima Am Platz Nr.259«. Dve leti pozneje v istem časopisu oglašča da »ima na zalogi vse vrste ur... tudi take s sliko v pozlačenem okvirju in ure z lepo poslikanimi pokrajinami s premičnimi figurami...«. ⁵⁹

Čeprav za sedaj poznamo samo eno uro s Karingerjevo signaturo, nam citat iz njegovega oglasa, da »izdeluje in prodaja vse vrste ur«, nakazuje, da so Karinger in ostali ljubljanski urarji v tem bidermajerskem obdobju še vedno sami izdelovali nove ure, ki so enako kot uvožene sledile modnim tokovom časa. Ohranjena ura je v privatni lasti v Ljubljani, ima obliko portala z alabstrnimi stebriči in okraski iz biserne matice, na kositreni številčnici pa je vpisana signatura *Joseph Karinger in Laibach*. Verjetno gre za njegov zgodnejši izdelek iz okrog 1825–1830, ko so bile te oblike ur najbolj v rabi.

Poleg prodaje uvožene robe so urarji še naprej popravljali stare ure. Karinger je imel zato tudi pomočnika JOSEPHA NAFLAZHEKA, ki je prišel v Ljubljano iz Lienza na Tirolskem in umrl leta 1833.⁶⁰ Po dveh letih, odkar je odprl delavnico, se je Karinger poročil z Eleonoro Samassa, hčerko zvonarja Vincenca Samasse in v tem zakonu imel pet otrok, med katerimi je bil eden slikar, krajinar in portretist Anton Karinger. Družina Karinger je kmalu obogatela in se leta 1828 preselila na Mestni trg 311, ko pa je leta 1842 Jožef Karinger odprl še trgovino z drobnim blagom in suknom, so se preselili na Mestni trg 8.

Iz dveh ljubljanskih seznamov, kjer se omenja kot »urar in prodajalec lepoticja« ali »urar in trgovec z lepotnino«, je razvidno, da je bil leta 1833 izvoljen za ljubljanskega meščana,⁶¹ isto leto pa se kot priča na zapuščinski listini, ob smrti svojega pomočnika, podpisuje kot *bürgerliche Kleinuhrmacher*.

Kot premožen trgovec, ki je pripadal zgornjemu sloju nemško usmerjene družbe, je bil zelo pomembna osebnost. V domačem Društvu ostrostrelcev, ki je bilo osrednji nosilec družbenega življenja, je bil višji strelski mojster. Kot ugleden meščan je bil član kuratorija Deželnega muzeja v Ljubljani in je tej ugledni ustanovi podaril dve Prešernovi nemški pesmi, spisani leta 1834 in 1843 ob slovesnostih, prirejenih na čast ljubljanskemu županu Hradeckemu, protektorju strelskega društva.⁶³

Kot oficir narodne garde je leta 1848 gostil

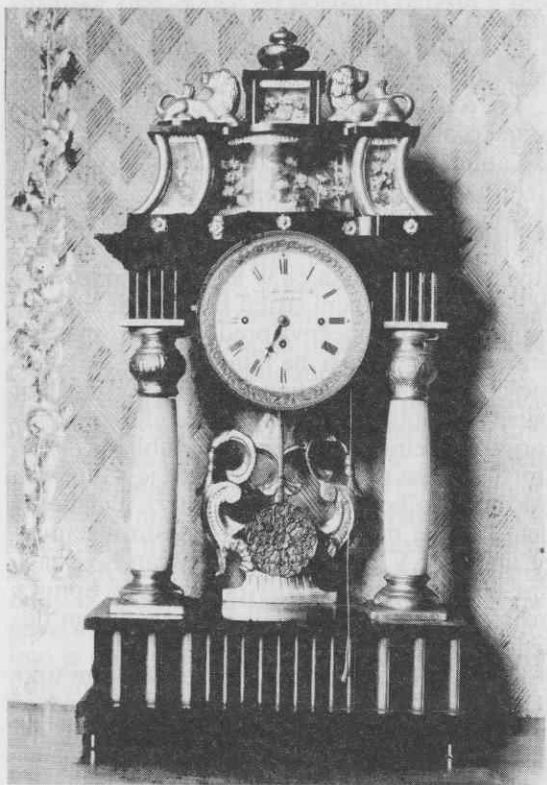
srbskega kneza Miloša Obrenovića ob njegovem obisku v Ljubljani. Ta mu je v zahvalo za gostoljubje podaril iglo s svojo miniaturno podobo⁶⁴ in doprnsni portret. S knezovo privolitvijo je ta portret njegov sin, slikar Anton Karinger, prekopal za trgovinski izvesek in poimenoval trgovino »Pri knezu Milošu«, v kateri je, kot to izpričujejo oglasi v *Laibacher Zeitung*, še naprej prodajal ure, nakit in ostalo galanterijo.

Umril je za kolero leta 1866, star 67 let. Trgovino, preusmerjeno na druge artikle, pa je prevzel najmlajši sin Karel. Leta 1826 je mlada zakonca, Eleonoro in Jožefa Karingerja portretiral Matevž Langus: sliko danes hrani Narodna galerija v Ljubljani. Od treh oljnih portretov, ki jih je v letih 1860 in 1861 naslikal njegov sin Anton, je sin Karel l. 1914 dva podaril Narodnemu muzeju (od l. 1945 je eden v Narodni galeriji), tretji portret očeta v strelski uniformi pa danes hrani Mestni muzej v Ljubljani. Ti portreti, izdelki naših najboljših likovnih ustvarjalcev 19. stoletja, predstavljajo edine znane portrete kakega urarja na naših tleh.

Čprav je bila po letu 1814 pridobitev osebne obrtne pravice veliko bolj sproščena (realne pravice so bile ukinjene), je moral magistrat marsikdaj popustiti pod pritiskom ljubljanskih obrtnikov. Tako sta bili prošnji ALOJZA MENGLERJA leta 1818 in GASPERJA MAGAJNE leta 1821 za pridobitev urarske osebne pravice zavrženi z obrazložitvijo, da že obstoječi obrtniki nimajo dovolj zaslužka za preživljanje.⁶⁵

Leta 1838 je bil izvoljen za ljubljanskega meščana urar JOHANN MEDITZ, ki mu v Šematizmih sledimo do leta 1848. Po njegovi smrti objavlja njegova vdova leta 1855 v *Laibacher Zeitung* »da bo naprej vodila možovo trgovino z urami in v ta namen si je pridobila z Dunaja sposobnega poslovodjo, ki povsem ustreza tej stroki in se priporoča za številna naročila.«⁶⁶

Med številnimi anonimnimi bidermajerskimi urami z alabastrnimi stebriči sta se ohranila samo dva primerka, signirana z imenom ljubljanskega urarja NICOLAJA RUDHOLZERJA. Gre za uro s stebriči in stoječo uro z bronastim kipcem na vrhu z izpisano signaturo *Nic. Rudholzer in Laibach*.⁶⁷ Ali so te ure njegov izvirni izdelek ali pa je s svojima signaturama samo reklamiral svojo prodajalno, ostaja za sedaj odprto vprašanje. Iz obrtnih registrov, šematizmov in časopisnih oglasov v *Laibacher Zeitung* vemo, da je imel Rudholzer leta 1852 trgovino z urami na »Kongresnem trgu poleg teatra«.⁶⁸ V časopisu večkrat oglašja, da ima »na novo dopolnjeno zalogo vseh vrst žepnih in hišnih ur, z ali brez igralnih mehanizmov, vse vrste kazalcev, ključev, vzmeti in druge različne dele ur«. V letu 1860 se v reklamni anonsi v istem časopisu



Bidermajerska ura ljubljanskega urarja Nikolaja Rudholzerja, okrog 1840–1850 (Mestni muzej Ljubljana)

pisu oglašja kot *Uhrmacher und Optiker* in naštevava cele serije optičnih instrumentov.

Taki in podobni reklamni oglasi pričajo, da je Rudholzer za svojo trgovino dobavljal ure iz industrijskih obratov, s svojim imenom, izpisanim na številnicah, pa je kot urar-trговец jamčil za dobro kvaliteto raznovrstne uvožene industrijske robe. V Šematizmih se leta 1848 omenja WILHELM RUDHOLZER, verjetno brat Nikolaja. Meščan je postal leta 1858,⁶⁹ na Prešernovem trgu pa je imel delavnico (»Ecke der Judengasse«).

Vrnimo se še nekoliko nazaj v prvo polovico 19. stoletja, ko je po podatkih iz Šematizmov in Obrtnih registrov v 30. in 40. letih delovalo še nekaj urarskih mojstrov. Skopi podatki o njihovem delovanju se za sedaj nanašajo le na naslove njihovih delavnic, na plačevanje davkov ali na pridobitve meščanstva, ne poznamo pa njihovih izdelkov, niti z njihovimi imeni signiranih industrijsko izdelanih ur.

Leta 1839 je v ljubljanski mestni bolnišnici umrl 38 let stari urar JOSEPH DIETZ. Drugih podatkov o njem ni, razen da je stanoval v Ljubljani.⁷⁰

V Šematizmih je med leti 1836–1848 vpisan kot urar s hišo v Šempetrskem predmestju 3 urar JOSEPH PETTAUER, ki je bil leta 1848 izvoljen za meščana.⁷¹ Z istim priimkom je v Obrtnih registrih leta 1875 prijavil

urarsko obrt na istem naslovu FRANZ PETTAUER, verjetno sin in naslednik Josephove delavnice.⁷²

Tri leta po Josephu Pettauerju je prijavil urarsko obrt JOSEPH RISINGER z delavnico v Kapucinskem predmestju 19, ki se v Šematizmih omenja do leta 1849.⁷³

Bolj zgovorno se nam z viri predstavlja urar KAREL HOFMAN, žal pa ne poznamo njegovih izdelkov. Leta 1839 je oporočno prevzel delavnico po svojem stricu Baltazarju Hofmanu⁷⁴ in kot vsi njegovi predhodniki opravljal urarsko obrt v hiši na Starem trgu 131. Za meščana je bil izvoljen leta 1842⁷⁵ in kot ugodna ljubljanska osebnost je bil član kuratorija Deželnega muzeja v Ljubljani,⁷⁶ po smrti svojega strica Baltazarja pa je s funkcijo oskrbnika ubogih (*Armen Vater*) nadaljeval delo svojega predhodnika pri mestni ustanovi za uboge.⁷⁷ V popisu hiš in meščanov je zadnjič omenjen leta 1869,⁷⁸ potem pa se bomo s priimkom Hofman srečali šele v zadnjem desetletju 19. stoletja.

Leta 1844 je v Obrtnih registrih vpisan urar JOSEF TONDOLO. V Šematizmih se omenja še v letih 1847–1848, potem o njem ni več sledu.⁷⁹

V drugi polovici 19. stoletja, ko so potrebe naraščajočega meščanstva in industrijska revolucija potisnile na rob ročno izdelovanje unikatnih ur, je individualno zamisel pri oblikovanju ohišij zamenjalo neskončno posnemanje starih slogov.

Podatki iz obrtnih registrov kažejo, da je bila urarska obrt v Ljubljani dobro zastopana in v drugi polovici 19. stoletja je iz razpoložljivih arhivskih virov zaznati številna imena urarjev. Nekatere priimke zasledujemo v daljšem časovnem razponu, med njimi pa se pojavijo posamezniki, ki se kot davkoplačevalci oglasijo enkrat ali dvakrat in potem izginejo neznan kam. Nekatere delavnice se tekom časa popolnoma spremenijo v trgovine z urami, nakitom, optičnimi instrumenti ali kakimi drugimi merilnimi napravami in iz njihovih časopisnih oglasov je razbrati, da so jim bila popravila ur samo postranska dejavnost.

Za urarja EDVARDA KOTTEKA vemo, da je v Ljubljano prišel s Češke (Gasdorf? in Böhmen), leta 1860 prijavil obrt in istočasno postal meščan.⁸⁰ Delavnico je imel na Starinarski stezi 155, leta 1883 pa se v njegovem reklamnem oglasu v ljubljanskem časopisu omenja naslov Stari trg 4.⁸¹

Narodni muzej hrani v svoji zbirki z njegovim imenom signirano stensko uro v zastekljeni omarici, oblikovano v staronemškem slogu.⁸² Te ure predstavljajo tipične industrijske izdelke, ki so jih urarji in trgovci uvažali k nam iz sosednjih dežel, največ z Dunaja. Odlikujejo jih odlični in precizni »dunajski mehanizmi« z dolgimi nihali in kmalu so te ure postale, po bidermajerskih urah s stebriči, naj-

bolj iskani tip ure v zadnjih desetletjih 19. stoletja. Tudi v naših krajih so bile množično zastopane in so predstavljale nepogrešljiv del opreme historiziranih interierjev.

Leta 1858 je dobil ljubljansko meščanstvo urar JOHAN KRISCHE in štiri leta pozneje je že zapsano, da je »ispadel kot meščan«.⁸³ Kot meščan je leta 1860 izpadel urar JOHANN RITTENAUER iz Šentpeterskega predmestja 9,⁸⁴ istega leta pa tudi urar FRANZ HASSAK.⁸⁵ Urarsko obrt je v tem letu prijavil in postal meščan ALOIZ RUDOLF⁸⁶ iz Idrije, že naslednje leto pa ga ni več med meščani, kar bi kazalo, da se je izselil iz Ljubljane.

Iz Sela pri Idriji je leta 1867 prišel v Ljubljano in dobil meščanstvo GERTRAUD CIRAR (Zirer), potem o njem ni več podatkov.⁸⁷ Naslednje leto je kot meščan vplačal davek JOHANN PIROT iz Sv. Lenarta na Koroškem.⁸⁸ Obrtni registri omenjajo kot enkratnega davkoplačevalca VINCENCA CHRISTOFOLLETIJA (ni jasna letnica),⁸⁹ leta 1873 urarja ALOJZA MIKŠA,⁹⁰ 1877 JAKOBA KOLMANA iz Begunj,⁹¹ v istem času še JAKOBA GRAHEKA iz Črnomlja⁹² in v naslednjem letu MATEVŽA RASBERGERJA iz Stavovcev.⁹³

V Ljubljani se je izučil za urarja JOSIP ČERNE iz Javorja in leta 1877 prijavil urarsko obrt v Šentpeterskem predmestju 21.⁹⁴ V reklamnem oglasu v Laibacher Zeitung obvešča publiko, da bo od »1. oktobra 1897 svojo urarsko obrt naprej vodil v novi hiši gospoda Gerberja v Zvezdi ... ima veliko zalogo žepnih in stenskih ur... in izvaja hitra in poceni popravila«. V naslovniku za leto 1898 in 1900 je naveden še vedno naslov Kongresni trg 4, leta 1907 pa kaže, da je delavnico preselil na Rešljevo 1.⁹⁵

Urar JOSEF GEBÄ z Židovske steze 3 je prijavil obrt leta 1877, v časopisnem oglasu leta 1883 pa se predstavlja z delavnico v Slovnovi 11, kjer prodaja »zlate in srebrne žepne ure, stenske in nihalne ure ... francoske in ameriške budilke ... in švicarske igralne mehanizme«.⁹⁶

Na Rimski cesti 3 je leta 1882 prijavil obrt FRANC BAJEC iz Vipave,⁹⁷ na Škofijski 39 pa ROBERT KRIEGL iz Velikovca na Koroškem.⁹⁸ Iz anonse v časopisu je leta 1890 in 1893 razvidno, da ima delavnico v Gledališki 6, ki se pozneje preimenuje v Wolfovo ulico.⁹⁹

JOSIP SVATEK (Swatek) s Poljanske ceste 3 je dobil koncesijo leta 1887, od leta 1898, pa do prenehanja obrti 1907. se delavnica omenja na Mestnem trgu (Rathausplatz 25).¹⁰⁰

Na sv. Petra cesti 16 (14?) je imel urarsko delavnico IVAN SOMNITZ. Koncesijo je dobil leta 1888, njegova vdova Klara Somnitz pa je obrt opustila leta 1914.¹⁰¹ V neposredni bližini na isti cesti je bila od leta 1882 delav-

nica FRANCA ČUDNA: iz njegovega reklamnega oglasa v letu 1892 izvemo, da je prevzel delavnico prej omenjenega urarja Josefa Gebe v Slonovi ulici 11, poleg tega pa je imel še podružnico v Trbovljah. Iz nadaljnjih oglasov v letu 1897 in 1900 je razvidno, da je poleg ur prodajal »bicikle in šivalne stroje iz zelo renomiranih tovarn«, omenja se še njegova prodajalna na Mestnem trgu 25, kar kaže, da je prevzel Svatekovo trgovino z urami. Po njegovi smrti pa je od leta 1912 obrt naprej vodila njegova vdova Josefina Čuden.¹⁰²

Vrnimo se nekoliko nazaj k urarstvu družine Wilhelma Rudholzerja. Za njim je obrt vodila do leta 1912 njegova vdova Magdalena (glej opombo 69), med 1897–1922 se omenja še FRAN KARL RUDHOLZER z delavnico na Mestnem trgu 8 in sodeč po nam že znanim naslovu, bi to lahko pomenilo, da je prevzel dobro vpeljano Karingerjevo delavnico oz. trgovino.

Leta 1894 je dobil koncesijo urar FRANZ BALLEGG, ki je odprl delavnico na Šelenburgovi ulici, dve leti pozneje pa je dobil še dodatno dovoljenje za »prodajo urinih kosov in orodja za urarje« in odprl prodajalno na Florjanski 36. Prenehal je z obrtjo leta 1920.¹⁰³

Urska obrt JURIJA BARDORFERJA se začne leta 1896 z delavnico v Cerkvni ulici (Kirchengasse 11), današnji Eipprovi v Trnovem.¹⁰⁴ Njegova delavnica je bila znana predvsem po stolpnih urah, na marsikateri stari hišni uri pa sem zasledila njegove podpise kot popraviljalca mehanizmov. Njegova vdova Frančiška je nadaljevala obrt do leta 1915, potem pa se kot njegov naslednik omenja leta 1918 JOSIP BARDORFER z delavnico v Resljevi u. 2 in na Tržaški cesti 31.¹⁰⁵

Proti koncu stoletja ponovno srečamo med ljubljanskimi urarji priimek Hofman. Z reklamno anonso se leta 1890 v Laibacher Zeitung oglašja FRIEDRICH HOFFMANN, ki v svoji »delavnici in prodajalni ur in optičnega blaga« na Dunajski cesti (Wienerstrasse 16 ali 14?) prodaja »najnovejše modele vseh vrst ur«. V adresarju za leto 1900 se še omenja njegova delavnica na istem naslovu, po nekem, za sedaj izgubljenem viru, pa se je v letu 1903 preselil na Sv. Petra cesto.¹⁰⁶ Ni še pojasnjeno, ali je Friedrich Hoffmann zadnji potomec slovite urarske družine Hofman, ki je imela skozi generacije delavnico na Starem trgu in katere prvi član se je po svojem prihodu v Ljubljano l. 1718 uveljavil z izdelavo prve javne ure na novem rotovžu.

Narodni muzej hrani v svojih zbirkah stensko in stoječo uro s signaturama *Friedrich Hoffmann in Laibach*, dve visoki, izredno kvalitetni podni uri pa sta v privatni lasti v Ljubljani.¹⁰⁷ Pri vseh gre za uvožene, industrijsko izdelane ure, ki na posameznih delih mehanizmov in platinah nosijo vtisnjene to-

varniške žige. Sodeč po pogostih oglasih v ljubljanskih časopisih, je imela Hofmanova prodajalna na zalogi veliko izbiri predvsem »švicarskih žepnih ur iz najrazličnejših materialov«.

Ob koncu 19. stoletja se v popisih Prosti in rokodelski obrti vrstijo imena urarjev, katerih dejavnost se je v Ljubljani nadaljevala daleč v 20. stoletje. Časovno bo ta zapis o ljubljanskih urarjih sledil tej obrtni panogi približno do prve svetovne vojne, ko med umetnoobrotnimi predmeti dokončno zbledijo še zadnji odmevi secesijskega oblikovanja in se uveljavijo nove forme v povezavi s sodobnejšo tehnologijo.

Na Vodnikovi cesti 4, pozneje preimenovani v Kopitarjevo ulico, je imel delavnico urar LUKA VILHAR. Koncesijo je dobil leta 1892, omenjen pa je tudi leta 1912 v zadnjem Hribarjevem naslovniku. V Čevljarski ulici je bila »mala trgovina z urami« v lasti ANDREJA DOKTARIČA, ki je po zapisu v registru dobil koncesijo leta 1898, omenja pa se še njegovo »stajališče na Jurčičevem trgu 3«.¹⁰⁹ Isto leto je dobil koncesijo urar IVAN KLOPČIČ, ki je imel v Ulici na grad obrt do leta 1921.¹¹⁰ Leta 1899 je dobil koncesijo in odprl delavnico na Prešernovi 32 (prej Slonova, danes Čopova) urar RUDOLF WEBER. Kaže, da je pozneje delavnico preselil na Stari trg in leta 1906 prenehal z obrtjo.¹¹¹ Eno leto prej je imel nek spor z znanim ljubljanskim mizarjem J.J. Naglasom v zvezi z nakupi in prodajo pohištva z vgrajenimi urami.

V Židovski ulici je leta 1900 odprl urarsko delavnico JOSIP EBERLE. Iz Hribarjevega naslovnika za leti 1907 in 1912 izvemo, da se je pozneje preselil na Mestni trg.¹¹² Bil je tudi znan »trgovec zlatnine in srebrnine«, njegovo zbirko starih ur pa danes hrani Narodni muzej v Ljubljani. Isto leto kot Eberle je dobil koncesijo in odprl na Starem trgu trgovino s srebrnino, zlatnino in optičnimi izdelki urar FRAN ZAJEC,¹¹³ njegovi nasledniki pa so pozneje prešli samo na trgovino in delavnico optičnih izdelkov.

Urar KAMILIJ KRAPEŠ, je leta 1900 začel svojo obrt v Gosposki 1, leta 1907 pa se kot trgovec z zlatnino in srebrnino omenja na Jurčičevem trgu 3, ob njem na istem naslovu pa še MILAN in leta 1912 VINKO KRAPEŽ.¹¹⁴ Urar RUDOLF KOLAR je koncesijo dobil leta 1901; kot naslovi delavnice se omenjajo najprej Rimska, potem Karlovška cesta, kot zadnji pa Gosposka 3.¹¹⁵ V rubriki »urarji« v ljubljanskih naslovnikih pa ni njegovega imena. Od leta 1903 do 1906 je imel trgovino z urami KAROL JANUŠ, najprej v Rožni 21, potem v Židovski ulici 3.¹¹⁶ Na Resljevi 27 je imel prijavljeno obrt MAKSIMILIJAN DROVENIK (ni letnice), leta 1904 za zelo kratek čas na Starem trgu 16, potem pa o njem ni več sledu.¹¹⁷ FRAN KLARER je začel z urarstvom leta 1904 na Miklošičevi 36,¹¹⁸ po Hri-

barjevem naslovniku iz leta 1907 pa kaže, da se je preselil na Kolodvorsko 26. Urar KAROL LINHART je imel od leta 1904 dalje delavnico na Marije Terezije cesti (danes Gosposvetski),¹¹⁹ omenjata ga tudi oba Hri-barjeva naslovnika iz leta 1907 in 1912. Na Privozu 5 je imel od leta 1904 urarsko obrt IGNACIJ VOLK, leta 1907 se še omenja, potem pa nič več.¹²⁰ Na Franca Jožefa cesti 1 (današnja Cankarjeva) je bila od 1905 do 1913 trgovina z urami, zlatnino in srebrnino EMANUELA WOBRISEKA, verjetno podružnica njegove trgovine pa na Glavnem trgu v Gradcu.¹²¹

FRANC KEBER je začel svojo obrt leta 1905 na Linhartovi 5 in po poznejšem podatku iz naslovnika za leto 1907 je obrt nadaljeval na Dunajski cesti.¹²² Njegov novi naslov bi lahko bil istoveten z delavnico Friedricha Hoffmanna na Dunajski cesti 16; možno je, da je Keber to delavnico odkupil, Hoffmann pa se je preselil, kot je bilo že omenjeno, na Sv. Petra cesto. Hišne številke na Dunajski se resda ne ujemajo, lahko pa z mirno vestjo pripomnim, da so bile v arhivalijah numeracije hiš pisane zelo površno in da se podatki s številkami iz istega časovnega obdobja marsikdaj zelo razlikujejo.

Na Gosposki 10 je imel od leta 1905 trgovino z urami FRANZ MEISETZ, pozneje, vse do leta 1929, pa na Mestnem trgu 13.¹²³ HENRIK SUTTNER je svojo urarsko obrt začel v Kranju, potem pa se je leta 1906 preselil v Ljubljano, najprej na Miklošičevo 22 in leta 1909 na Mestni trg 25.¹²⁴ V reklamni anonsi v naslovniku iz leta 1907 imenuje svojo firmo »največjo ekspertno tvrdko ... ki ima velike zaloge finih švicarskih ur, briljantov, zlatnine in srebrnine ...« Izdal je v slovenščini velik katalog, opremljen s stotinami fotografij ur, verižic, nakita in srebrnega posodja in v njem omenja »lastno tovarno ur v Švici«. Žal se nam niso ohranile prve in zadnje strani kataloga (ohranjeno je 75 strani formata A4), tako da ne vemo letnice izdaje in kje je katalog tiskan. Trgovina je imela svoje prostore v veliki trinadstropni popotresni stavbi, kakor sam omenja v svoji anonsi, »na Mestnem trgu nasproti magistrata« (danes je to Mestni trg 23). V naslovniku iz leta 1912 se kot novi lastnik te trgovine omenja HENRI MAIRE.

Leta 1906 je med urarji zapisan JAKOB DRAGAN z delavnico v Zvonarski 9, leta 1914 pa v Šelenburgovi 1.¹²⁵ Na Krakovskem nasipu 10 je leta 1907 vpisan urar ERNST NAGY pl. TOKAY, pozneje ima delavnico na Florjanski 3.¹²⁶ V istem letu je odprl delavnico na Florjanski 35 urar PETER GORNIK, omenja pa se tudi njegovo stajališče Pred Škofijo 15.¹²⁷

V tem prispevku je bilo v glavnem govora o ljubljanskih urarjih, ki so izdelovali ali prodajali hišne in žepne ure, ostaja pa še, da sprego-

vorimo nekaj besed o urarjih, ki so se ukvarjali z velikimi javnimi urami na magistratu, ljubljanskem gradu, cerkvenih stolpih, vojašnicah itd. Za sedaj je to področje manj raziskano in bo šele sistematično proučevanje cerkvenih in mestnih arhivov osvetlilo tudi ta pomembni del urarske dejavnosti.

V 18. stoletju so se urarji za izdelovanje velikih ali malih mehanizmov (*Grosuhrmacher* in *Kleinhuhrmacher*) med seboj še strogo ločili, v 19. stoletju pa je ta delitev močno popustila in tudi v arhivalijah ni več najti teh nazivov.

Zgodovini grajske ure, ki je bila na stolpu piskačev, smo lahko sledili od leta 1549 pa naprej skozi celo 17. in 18. stoletje,¹²⁸ uri na ljubljanskem magistratu pa od njenega nastanka leta 1718. Francozi so porušili stolp piskačev in po letu 1813 je bil sezidan nov stolp, ni pa še pojasnjeno, kdo in kdaj je na njem napravil novo uro. Po zapiskih J. Vrhovca¹²⁹ naj bi se s tem ukvarjal JOSEPH FANZOY, mehanik iz Ljubljane, ki je poleg popravila ure prevzel tudi naročila za mehanično godalo v stolpu (kot nadomestilo za stare trobentače) in je zato prejel od ljubljanskih meščanov 970 goldinarjev. Po Vrhovčevih besedah je magistrat naročil godalo pri Fanzoyu zato, »ker, da je treba domačo umetnost podpirati«. Toda Ljubljančani niso dočakali dne, ko bi godalo na stolpu zaigralo, »ker je mehanik Fanzoy z godalom vred pobegnul v Benetke in se v Ljubljano ni več vrnil«. Vsekakor se je to moralo zgoditi enkrat po letu 1816, ker je urar Joseph Fanzoy v istem letu z oglasom v Laibacher Zeitung obveščal meščane »da prodaja svetilke, izdeluje velike in male muzikalične ure in jih tudi popravlja ... in da stanuje na Starem trgu št. 152 v II. nadstropju«.¹³⁰

Za sedaj ni podatkov, kdo je v 19. stoletju oskrboval uro na ljubljanskem magistratu. Ker pa je bila ta ura izdelek Baltazarja Hofmana in so v 18. stoletju za njena popravila, reguliranje in navijanje vseskozi skrbeli njegovi potomci, sta v 19. stoletju to delo gotovo nadaljevala njegov vnuk, ravno tako Baltazar Hofman, za njim pa prav gotovo njegov naslednik Karel Hofman. Slokar v svoji Zgodovini rokodelstva omenja, da leta 1856 ni bilo v Ljubljani urarja za stolpne ure in »ko se je pojavil prosilec za to obrt, ga je zbornica za trgovino in obrt toplo priporočala, ker se je izučil pri slovečem strokovnjaku za stolpne ure Janezu Morocuttiju v Ribnici«.¹³¹ Verjetno pri tem priporočilu ni šlo za izdelovalca, ampak za vzdrževalca, ki naj bi redno skrbel za ljubljanske stolpne ure.

Ko je za ljubljansko stolnico urar JURIJ PIRC iz Kroke naredil 17 centov težko uro, so leta 1853 v Novicah zapisali »da je to že njegovo 37. delo in šesto v Ljubljani .. ker ure v kasarni, v delavnišnici deželni, na gradu, na Rožniku in pri nunah so tudi njegovi izdelki«.

S stolnično uro si je Pirc »znova potrdil dobro ime prvega mojstra za turnske ure po Slovenskem« in kot piše v nadaljevanju članka »ravno sedaj izdeluje novo uro za veliko cerkev v Celovcu«. ¹³²

Iz pravkar citiranega se da sklepati, da je bila ura na ljubljanskem gradu zagotovo izdelak mojstra iz Kroke in da je nastala pred omenjenim zapisom v Novicah. Potemtakem bi se Vrhovčev zapis o nesrečni Fanzoyevi tavnini nanašal samo na popravilo stare grajske ure, za katero je možno, da so jo ob podiranju stolpa piskačev prenesli (po letu 1813) v na novo sezidani stolp in šele kasneje pri Pircu naročili novo veliko grajsko uro.

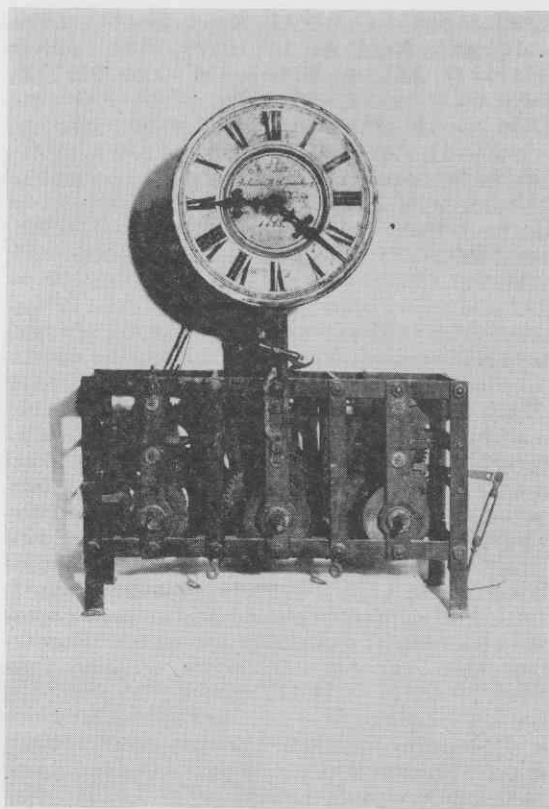
Za Pirčevo uro na trikotnem čelu šempetrške vojašnice obstoji podatek, da je narejena leta 1843, njen mehanizem z majhno kontrolno številčnico pa je danes v Mestnem muzeju v Ljubljani. ¹³³

Po letu 1853 je urar Jurij Pirc izdelal še stolpno uro za ljubljansko trnovsko cerkev in v Novicah leta 1860 ponovno beremo »da urar Jurij Pirc iz Kroke je mojster, katerega dobro ime v sedmi škofijah že 110 ur razglasuje«.

Pirčev bogati opus se je končal leta 1863. Njegov naslednik v Kropi je bil urar JANEZ POGAČNIK. Tudi on je sodeloval pri izdelavi stolpnih ur v in pri Ljubljani. Narodni muzej ima v svoji zbirki manjšo stolpno uro iz cerkve Sv. Urha pri Ljubljani. Ohranjen je mehanizem z notranjo kontrolno številčnico in eno veliko zvonikovo številčnico s kazalci. Na kontrolni številčnici je izpisana signatura: N^o 389 Johann M. Pogatschnig Podnarth-Kropp in Ober-Krain 1883. ¹³⁴

Drugi podatek o Pogačnikovi dejavnosti v Ljubljani je notica iz lista Zgodnja Danica, kjer se omenja, da je leta 1905 »naredil zvonikovo uro« za nekdanjo cerkev Sv. Križa v stari bolnici, ki so jo pozneje prenesli v bolniško kapelo. ¹³⁵

Ustno izročilo omenja urarja Bardorferja (verjetno je mišljen mlajši Josip) v zvezi z veliko uro na ljubljanskem gradu. Ali gre pri tem za izdelavo popolnoma nove ure ali samo za delno rekonstrukcijo mehanizma ure urarja Pirca iz Kroke, o tem arhivalije še niso spregovorile. Vemo namreč, da so imeli mehanizmi stolpnih ur dolgo življenjsko dobo in bi Pirčeva ura potemtakem tiktakala samo dobrih 60 do 70 let, kar je za masivne železne mehanizme zelo kratko obdobje. Seveda so urarji posegali vmes z zamenjavami posameznih delov, osnovna konstrukcija mehanizma pa je vendarle ostala ista, kar za grajsko uro dokazujejo tudi arhivalije iz 17. in 18. stoletja. Za Bardorferja starejšega vemo, da je leta 1907 izdelal stolpno uro za protestantsko cerkev v Ljubljani, ¹³⁶ ustna izročila pa pravijo, da je bilo več ur njegovo delo. O tem bodo enkrat pozneje spregovorili tudi pisani viri.



Stolpna ura s kontrolno številčnico kroparskega urarja Janeza Pogačnika z letnico 1883 (Narodni muzej Ljubljana)

S tem še daleč niso izčrpani vsi podatki o urarski dejavnosti v Ljubljani in marsikatero vprašanje še ostaja odprto. Treba bo še sistematično raziskati cerkvene in mestne arhive, v katerih se gotovo skriva še veliko dragocenih podatkov o urarskih mojstrih, njihovih delavnicah in izdelkih, o naročnikih in uvozu ur iz drugih dežel... in še marsikaj drugega v povezavi s to – funkcionalno in oblikovno zelo zahtevno panogo uporabne umetnosti.

OPOMBE

1. O Baltazarju in Ignaciju Hofmanu glej: Vesna Bučič, Ljubljanski urarji v 18. stoletju, Kronika 37, št. 3, Ljubljana 1989, str. 180–182 (odslej: V. Bučič, 18. stol.).
2. Imenik mestjanov deželnega glavnega mesta ljubljanskega 1786–1867, Laibach 1867, tek.št. 206 (odslej: Imenik mestjanov).
3. Schematismus des Laibacher Gouvernement-Gebiets für das Jahr 1820, str. 393 (odslej: Schematismus).
4. Arhiv Slovenije (AS), Verlassenschaften FGD 1–270, 60.
5. O Zupančiču in Moserju glej: V. Bučič, 18. stol. str. 183–184.
6. Zgodovinski arhiv Ljubljana (ZAL), Cod. I/107, f.51.
7. ZAL, Reg. I, fasc. 141, f. 467.
8. ZAL, Reg.I, fasc.57, f.184.
9. Seznam umrlih meščanov Ljubljane od 1786–1899, tek.št. 256 (odslej: Seznam umrlih meščanov).
10. ZAL, Reg.I, fasc.141, f.394, tč.6.
11. ZAL, Reg.I, fasc.57, f.189 in fasc.125, f.972.
12. ZAL, Reg.I, fasc.57,

f.182 in 180. — 13. ZAL, Reg.I, fasc.141, f.500. — 14. ZAL, Reg.I, fasc.141, f.399, f.389, f.403 in 404. — 15. ZAL, isti, f.435 in 416. — 16. ZAL, isti, f.420. — 17. ZAL, isti, f.408. — 18. ZAL, isti, f.416. — 19. ZAL, isti, f.443. — 20. ZAL, isti, f.394. — 21. ZAL, isti, f.399, 408, 416. — 22. ZAL, isti, f.446, Schematismus, Bürgerliche Gewerbe in Laibach, zadnjič omenjen l. 1840 z naslovom »in der Stadt 155«. — 23. ZAL, isti, f.420. — 24. ZAL, isti, f.467. — 25. ZAL, isti. — 26. ZAL, isti. — 27. ZAL, isti, f.488. — 28. ZAL, isti, f.477 in 479. — 29. ZAL, isti, f.496 in 494. — 30. AS, Verlassenschaften FGC 811–880, 866. — 31. Gašper Janč je imel delavnico v Rožni ulici 100, njegov naslednik Simon Lečnik je dobil obrtno dovoljenje l. 1810 (ZAL, Obrtni registri, Cod. XX–5, Nr.4), v Schematismih je zadnjič omenjen l. 1848. — 32. Ena tabernakljava ura je v privatni lasti v Zagrebu, drugi dve sta v Ljubljani, v Mestnem in Narodnem muzeju (inv.št. 17363); katalog razstave Kučni sat, Beograd 1964, kat. št. 46, str. 89, (odslej Kučni sat). Ura v obliki portala je v Narodnem muzeju v Ljubljani (inv. št. 17362). — 33. Pri restavriranju ure l. 1961 je bil za mavčno plaketo najden listek z nemškimi besedami: Ti osel, zakaj si to naredil? Renovirano 1846. leta. Aloys Schuscheck, pozlatar. Tega leta je bil potres. — 34. O Zupančičevemu opusu glej isto kot v opombi 5. — 35. Ena tabernakljava ura je v Mestnem muzeju v Ljubljani (inv.št. 1046), druga v privatni lasti v Zgornjem Tuštanju, izvira pa iz kapele v gradu Tuštanj. — 36. Ura je v Narodnem muzeju v Ljubljani (inv.št. 10706); Kučni sat, kat.št.67, str.98, Tb.XXVIII. — 37. Ura je last Muzeja za umjetnost i obrt v Zagrebu (inv.št. 214/1941,519, odslej MUO); Kučni sat, kat.št.53, str.92, Tb.XXV. — 38. Kučni sat, str. 39. — 39. Ura je v MUO (inv.št. 758/41); Kučni sat, kat.št.69, str.99. — 40. Ura je v Narodnem muzeju v Ljubljani (inv.št. 19329). — 41. Ivan Slokar, Zgodovina rokodelstva v Ljubljani od l.1732 do 1860, Ljubljana ZAL, Razprave IV, 1977, str. 70 (odslej: I.Slokar). — 42. isti, str. 58. — 43. Obrtni registri, Cod.XX–2; Schematismus, str.216. — 44. Schematismus, l.1843, str.290. — 45. Jurgen Abeler: Meister der Uhrmacherskunst, Wupperthal 1979, str.178 (odslej: J.Abeler). — 46. Z istim priimkom omenja Stolber urarja Th. in Aloya v Mariboru in Gradcu (L.Stolberg: Die Steirischen Uhrmacher, Graz 1979, str.492, (odslej: L. Stolberg). Vsekakor ne gre za Fernbachove dediče iz Ljubljane, ker so njegovi sinovi v oporoki navedeni poimensko. — 47. AS, Verlassenschaften, FGD 703, 664–713. Rojen v Fallenfürstu v Schwarzwald, neporočen, umrl 1824 star 45 let. — 48. AS, Verlassenschaften, FGD 1705–178, 1721. Rojen v Neustadtu v Schwarzwald, neporočen, umrl 1828 star 73 let. — 49. AS, Verlassenschaften, FGE 1–270, 256. — 50. Schematismus, l.1841; Obrtni registri, Cod.XX–2; Verlassenschaften FGE 3359–3499, 3410. — 51. Urarji s pripisom Großuhrmacher so bili specializirani za izdelavo velikih mehanizmov in so smeli po starih cehovskih predpisih izdelovati samo ure s pogonom na utež, torej stolpne in hišne ure, ki so jih ravno tako poganjale uteži. — 52. Isto kot opomba 50. — 53. Po podatkih v zapušinskih popisih iz l.1848 se po smrti žene Josephe Dorrer, stare 33 let in umrle na Starem trgu 44, imenuje njen naslednik »mestni urar Cajetan Dorrer«. Zapustila je tri otroke. — 54. Obrtni registri, Cod.XX–2 Nr.6 in XX–3, 1815; Schematismus l. 1835 do 1847; Ver-

lassenschaften FGE 3001–3158, 3151, umrl star 70 let. — 55. I. Slokar, str.59. — 56. V. Bučič: Razvoj slovenskega urarstva, Kronika XII/2, 1964, str. 118 (odslej V.Bučič, Razvoj urarstva); Schematismus, l. 1840–1843. — 57. Življenjski podatki o njem so vzeti iz kataloga P.Vrhunc: Anton Karinger, Narodna galerija, Ljubljana 1984. — 58. ZAL, Reg.I, fasc.212, f.823. — 59. Laibacher Zeitung 1824, knjiga 3, str. 1640 in 1826; knjiga 1, str. 155. — 60. AS, Verlassenschaften FGD 2961–3019, 2993, umrl je l. 1833 star 25 let, v zapuščini piše, da njegovo pozlačeno uro dobi Karinger za povračilo stroškov. — 61. Seznam umrlih meščanov, tek.št.288; Imenik mestjanov, tek. št. 262. — 62. Isto kot opomba 60. — 63. Schematismus, l. 1840–1841. — 64. Iгла z miniaturno podobo je v Narodnem muzeju. — 65. ZAL, Reg.I, Fasc.212, f.811, 815, 816 in 819. — 66. Schematismus, l.1841–1848; ZAL, Obrtni registri, Cod.LL–2, l.1838; LbZ št. 268, 22. nov. 1855, str.1164. — 67. Ura s stebriči je v Mestnem muzeju v Ljubljani, ura z bronastim kipcem v privatni lasti v Avstriji. — 68. ZAL, Obrtni registri, Cod.XX–5, 1850 Nr.4, str. 613; LbZ 1852, št.62, str.266; isto, 180, št. 24, str.96; isto, 1877, št.225, str.1862. — 69. Seznam meščanov, 1899, tek.št.626. — 70. AS, Verlassenschaften FGD 576–942, 660; umrl je l. 1839 star 38 let. — 71. ZAL, Obrtni registri, Cod.XX–2, XX–5 1850, str.613; Imenik mestjanov 1867: izvoljen 5. maja 1848; Schematismus 1836–1848. — 72. ZAL, Prosti in rokodelski obrti (odslej: Prosti obrti) Cod.XX–2 Nr.60. — 73. ZAL, Obrtni registri, Cod.XX–2, l.1839, Cod.XX–, str.613, Nr.3, 1850; Schematismus 1841–1848. — 74. Glej opomba 4. — 75. ZAL, Obrtni registri, Cod.XX–2, Nr.7; Imenik mestjanov 1867, tek.št.207, izvoljen 8. nov. 1842. — 76. Schematismus 1841, str.130. — 77. Isto, 1831–1847, str.221. — 78. Verzeichnis der Laibacher befindlichen Gassen, Häusern und derenselben Inhaber (odslej: Verzeichnis). — 79. ZAL, Obrtni registri, Cod.XX–2, l.1844; Schematismus 1847–1848. — 80. ZAL, Prosti obrti, Cod.XX–6, NR.733; Obrtni registri, Cod.XX–5, NR.8; Seznam meščanov, izvoljen 11.II.1873. — 81. Verzeichnis 1877; LbZ 1883, št.290, str.2457. — 82. Narodni muzej, inv.št. 20892. — 83. ZAL, Obrtni registri, Cod.XX–5, str.613, Nr.7. — 84. isti, Nr.2. — 85. Isti, Nr.6. — 86. Isti, Cod.XX–6, Nr.144. — 87. Isti, Cod.XX–5, Nr.10; Prosti obrti, Cod.XX–?, Nr.7. — 88. ZAL, Prosti obrti, Cod.XX–?, Nr.68, Obrtni registri, Cod. XX–5, str.613, Nr.11. — 89. ZAL, Obrtni registri, Cod.XX–2. — 90. ZAL, Prosti obrti, Cod.XX–?, Nr.58. — 91. Isti, Nr.23. — 92. Isti, Nr.68. — 93. Isti, Nr.16. — 94. Isti, Nr.12. — 95. LbZ 1897, št.231, str.2081; Adressbuch 1898, str.156 in 1900, str.197; Hribarjev splošni naslovnik (odslej: Naslovnik) 1907, str.129. — 96. ZAL, Prosti obrti, Cod.XX–?, Nr.45; LbZ 1883, št.154, str.1344. — 97. ZAL, Prosti obrti, Cod.XX–?, Nr.24. — 98. ZAL, isti, Nr.35. — 99. LbZ 1993, št. 115, str.1000/1; Adressbuch 1898, str.156. — 100. ZAL, Prosti obrti, Cod.XX–9, str.123; Adressbuch 1898, str.156 in 1900, str.197. — 101. ZAL, Prosti obrti, Cod.XX–9, str.151; Adressbuch 1898, str.156 in 1900, str.197; Naslovnik 1907, str.129 in 1912, str.151. — 102. ZAL, Prosti obrti, Cod.XX–9, str.92; Adressbuch 1898, str.1900, str.197, 1907, str.129, 1912, str.151; LbZ 1892, št.41, str.349; isto, 1893, št.115, str.1000/1; isti, 7.VIII.1897. —

102a. V Narodnem muzeju je sobni barometer s sign. N. Rudholzer Erb. — 103. ZAL, Prosti obrti, Cod.XX-9, str.126 in 192. — 104. Isti, str.158. — 105. Isti, str.415; Adressbuch 1898, str.156, 1900, str.197; Naslovnik 1907, str.129; Naslovna knjiga in zaznamek trgovin in obratov za Ljubljano, 1912 (odslej: Naslovna knjiga 1912) str.151. — 106. ZAL, Cod.XX-9, str.300; LbZ 23.V.1890, isti 1897, št.166, str.1514; Adressbuch 1898 in 1900. — 107. Narodni muzej, inv. št.17373 in 21159; visoka stoječa ura v privatni lasti je iz zapuščine ljubljanskega župana I.Hribarja. — 108. ZAL, Prosti obrti, Cod.XX-9, str.91; Adressbuch 1898, str.156 in 1900, str.197; Naslovnik 1907 in 1912. — 109. ZAL, Prosti obrti, Cod.XX-9, str.187. — 110. Isti, str.192. — 111. Isti, str.211; Adressbuch 1900, str.197. — 112. ZAL, Prosti obrti, Cod.XX-9, str.288; Naslovnik 1907 in 1912. — 113. ZAL, Prosti obrt, Cod.XX-9, str.233; Naslovnik 1907, str.129 in 130; Naslovna knjiga 1912. — 114. ZAL, Prosti obrt, Cod.XX-9, str.241; Naslovnik 1907,

str.129; Naslovna knjiga 1912. — 115. ZAL, Prosti obrti, Cod.XX-9, str.261. — 116. Isti, str.307. — 117. Isti, str.337. — 118. Isti, str.338. — 119. Isti, str.342. — 120. ZAL, Prosti obrti, Cod.XX-9, str.343; Naslovnik 1907, str.129. — 121. ZAL, Prosti obrti, Cod.XX-9, str.349. — 122. Isti, str.353. — 123. Isti, str.354. — 124. Isti, str.395; Naslovnik 1907, str.129. — 125. ZAL, Prosti obrti, Cod.XX-9, str.408. — 126. Isti, str.416. — 127. Isti, str.437. — 128. Vesna Bučić, Ljubljanski urarji v 16. in 17. stoletju, Kronika 30, št.1, Ljubljana 1982, str.12-22. — 129. J.Vrhovec, Mali zapiski, IMK, 1893, str.116 in 117. — 130. LbZ 1816, št.2, Nr.20 (iz kartoteke umetnikov na Inštitutu Franceca Steleta, SAZU, odslej: kartoteka SAZU). — 131. I.Slokar, str.70. — 132. Novice, 26.nov.1853, str.380 in 24.dec.1860, str.415 (kartoteka SAZU). — 133. M.Povesti iz Ljubljane, Kmetijske in rokodelske novice 1843, Nr.3, str.12 (kartoteka SAZU). — 134. Narodni muzej, inv.št.20594. — 135. Novice, 18.jan.1865; Zg. Danica, 1.1905, str.283 (kartoteka SAZU). — 136. LbZ 1907, št.102, str.930.

VOJAŠKI ZAPOR NA LJUBLJANSKEM GRADU OD 15. 8. 1914 DO VSTOPA ITALIJE V 1. SVETOVNO VOJNO DRAGAN MATIĆ

Obnovitev zopora

Ko govorimo o ljubljanskem gradu med 1. svetovno vojno, moramo priznati, da je bil to čas, ki je zgradbi vdihnil življenje za naprej. Grad je v 19. stoletju s krajšimi predsledki služil kot jetnišnica vse do potresa leta 1895. Po potresu so zapore na gradu opustili in stavba je v naslednjih dvajsetih letih počasi propadala. Mestna občina, ki je grad leta 1905 kupila, ni vedela, kaj z njim. Sicer je ob raznih priložnostih izjavljala, da ga mesto namerava ohraniti kot zgodovinski spomenik, vendar je bil del gradu takoj preurejen v zasebna stanovanja, namenjena siromašnim meščanom.¹ Vsekakor mestna občina vse do 1. svetovne vojne z gradom ni imela posebnih načrtov. Za grad je namenjala zgolj 3000 K, kar seveda še zdaleč ni bilo dovolj za zaustavitev nadaljnje propadanja. 15.8.1914 se je vloga ljubljanskega gradu spremenila. Odrejen je bil namreč za nastanitev političnih zapornikov, ki so spadali pod evakuirano divizijsko sodišče iz Trsta, kot tudi za nastanitev »vseh ostalih poslanih vojaškemu sodišču.«² V tem času je bil grad v takem stanju kot po potresu leta 1895, bil je torej zelo poškodovan in predvsem s stališča higiene zelo neprimeren. Tako so zapornike naselili v posameznih prostorih, utrjenih z deskami. Ostale prostore so obnavljali zidar-

ji in posamezniki, ki so se znašli med jetniki.³ Poročilo mestnega magistrata s tem v zvezi se je glasilo takole: »... mestni magistrat je moral dati vojaški upravi večje število prostorov na ljubljanskem gradu za namestitev političnih ujetnikov, katerih je dne 15. 8. 1914 tja došlo 507 oseb, katero število se je od tega sem že znatno zvišalo. Poleg na razpolago danih prostorov za jetnišnico moral se je tudi že izprazniti srednji trakt grajskega poslopja, ki se je priredil za vojaške pisarne (avditoriat), za bolnišnico itd. V tem traktu stanujoče stranke morale so se preseliti v druge bolj primitivne prostore grajskega poslopja in sta se ob pomanjkanju takih prostorov morale izseliti dve stranki. Nastanitev političnih ujetnikov in za iste določene vojaške straže povzročila mestni občini občutne stroške, zlasti dovajanje vode, odvažanje fekalij, dobava slame, kuriva itd. Istotako se je morala usled odredbe vojaške oblasti bolnica za silo prirediti za vojaško bolnišnico za infekcijske bolezni. Iz priloženih izkazov je razvidno, da znašajo tozadevni stroški v kolikor so že položeni računi do sedaj: a) za Grad 2883 K 53 h; b) za bolnico za silo 669 K 85 h.

Mestni magistrat bo prosil pri c. in kr. vojaški upravi za povračilo teh stroškov, v kolikor to določa zakon.«⁴